

Radnóti Sándor

„A MÚLT SE PIHEN”¹

A *Szirázene* Szilágyi János György klasszika-archeológiai és ókortudomány-történeti tanulmányait tartalmazza. A klasszika-archeológia az ókori Görögország és Itália tárgyi világát kutatja. Szerzőnk ennek egy területén a hozzáértők szerint maradandót alkotott. A korinthuszi mintára készült etruszk figurális kerámiaedényeknek (i. e. 630 és 550 között) ő írta meg a mértékadó katalógusát két kötetben, s adta ki olasz nyelven 1992-ben, illetve 1998-ban. Egy korábbi változat *Etruszkó-korinthusi vázafestészet* címen 1975-ből magyarul is hozzáférhető. Szilágyinak tetemes része volt az 1988-as nagy berlini kiállítás, *Az etruszkok világa* létrejöttében. Negyvenéves munkálkodása, 3500 vázafeldolgozása, osztályozása révén nagy nemzetközi tekintélyre tett szert a vazológusok, vázakutatók, valamint az etruszkológusok körében.

Szilágyi azon honfitársaink közé tartozik, akik komoly világnagyságok ugyan, de a művelt nagyközönség előtt jobbra ismeretlenek. Ebből a megállapításból azonban ezúttal nem a „senki sem próféta” kezdetű panaszdal következik. Egyrészt a tudományhoz nem tartozik hozzá a reflektorfény. Másrészt Szilágyi évtizedek óta, ha szűk körben is, de azért szakmájánál szélesebb – mindenféle humán értelmiségit és művészt magában foglaló – körben örvend köztiszteletnek és gyakorol hatást. Ha most szakkönyvéről nem szakmabeliként, az *ÉS* hasábjain, s ráadásul „a könyvhét könyveként” írhatok, az is ennek a tünete.

Járjuk körbe a fenti egyrészt-másrészt állítást. Ami a reflektorfény és a tudomány viszonyát illeti, azzal hamar végezhetünk. Szilágyi írásai többnyire kis példányszámú szaklapokban jelentek meg, kongresszusokon hangzottak el. Nem lépték túl a rendkívüli mértékben differenciálódó szakma határait (noha azon belül a legkülönbözőbb diszciplínák segítségét vették igénybe, amelyek közül egyiknek-másiknak Szilágyi szintén első osztályú szakembere), s osztották a modern tudomány sorsát, hogy a megoldások meritumát valójában csak a specialisták kis nemzetközi közössége tudja megítélni. Konkrét kérdésekre kerestek választ, s ezeket gyakran a múzeumi praxis diktálta: számos olyan műről (Szilágyi kifejezésével talált tárgyról) olvashatunk ebben a kötetben, amelyet meg is tekinthetünk a Szépművészeti Múzeum kiváló antik kiállításán. Ez a kiállítás is az ő munkája – mint ahogy a gyűjtemény minden újrendezése fél évszázad óta a nevéhez fűződött, amiképpen a szakkönyvtár és a gyűjtemény gyarapítását is jórészt ő végezte. Irodalmi és mitológiai tanulmányainak kötete, a *Paradigmák* 1982-ben jelent meg. Ritoók Zsigmonddal és Sarkady Jánossal írott összefoglalója a görög kultúra aranykoráról 1968-as megjelenése és 1984-es átdolgozott új kiadása óta alapmunka, de abból a típusból, amelyben a szerző háttérben marad a gazdag és logikusan elrendezett anyag mögött. Noha mestere, Kerényi Károly rehabili-

¹ Első megjelenés helye: *Élet és Irodalom*, 49, no. 22, 2005. június 3.

tációjában főszerepe volt, mégis sikerült mellékszerepnek beállítania Kerényi személye és főképp általa kibontott aktualitása árnyékában. Szóval Szilágyi tudósi magatartása aszketikus, amelytől nemcsak a „konferenciameghívásokra, tudományos fokozatokra és kinevezésekre sandító publikáció-termelők” alacsonyabb típusa, de a tudós-fejedelem narcisztikusabb vonásai is idegenek. Az sem felelhető el, hogy Szilágyi tudományon kívüli ambíciótlansága egyben túlélési stratégia is volt a diktatúrában.

Ám az általa képviselt tudományos és erkölcsi normákat nemcsak gyakorolta, hanem be is mutatta, azaz fontos volt számára a tudós szerepének tisztázása. Erről részben tanítványai és munkatársai kínjai vallhatnának, amelyek – úgy látszik – mégsem csökkentik a „mester” vonzását. Másik része viszont munkásságának abban a nem jelentéktelen hányadában található, amelyet a tudomány, a gyűjtés, a befogadás történetének szentel, s ezek segítségével olyan kérdésekre keres választ, amelyeket metatudományosoknak nevezhetnénk, mert a tudomány előfeltételeit és a tudományon kívüli végső céljait érintik.

Tegyük zárójelbe, hogy ez a szétválasztás továbbra is fenntartható-e. Mindenesetre jelen gyűjteményes kötetében, amely több mint ötven év írásait tartalmazza, mind a „kemény” tudománynak, mind a metatudománynak – a tudomány önreflexiójának – a szempontjai érvényesülnek. A legtöbbször világosan kettéválik a szakcikkek és a tudománytörténeti, illetve kritikai írások csoportjára, de olykor – mint egyik legfontosabb és legszebb művében, a művészethamisításról szóló *Legbőlcsebb az időben* – magában a tanulmányban válik külön a tudományos analízis és a „meditáció”. De ennél is fontosabb, hogy a meditációk érvényesítik hatásukat a szaktudományra – ezt Szilágyi el is várja tőlük –, s a nem specialista olvasó firtatni kezdi azokat a motívumokat, amelyek a tárgyválasztásban az immanens tudományos feladat mögött álltak.

A kettő viszonya ugyanis nem teljesen feszültségmentes. Ez Szilágyit is foglalkoztatja. Ennek – egy későbbi nemzedék tagja számára kissé meghökkentő – jele, hogy Hatvany Lajos pamfletjét, *A tudni nem érdemes dolgok tudományát* komolyan veszi, és többször visszatér rá. (Oka, hogy Hatvany von Wilamowitz-Moellendorft, a híres klasszika-filológust gúnyolja ki, aki viszont Nietzsche esküdt ellenfele volt.) Megoldása az, hogy a dolgok egyrészt azért igazolhatják tudni érdemes voltukat, ha a jelentés és a jelentőség megértésének lépcsőfokain keresztül elvezetnek az emberi létezés aktuális kérdéseihez, de ugyanakkor ezt nem tehetik meg, ha átugorják a műhely szakszerű követelményeit, a részletkérdések kifinomult kidolgozását. Ami magasabb szempontból tudni nem érdemesnek tűnik, az valójában a magasabb szempont érvényesítésének feltétele, amely nélküle csak publicisztikai valóőrökkel ékeskedhetne. Az induktív tudás, amely a tudós mindennapi munkálkodásában érvényesül, illeszkedik a deduktív tudáshoz, amely nem más, mint a tudós víziója a létről, a világról, valamint a korról és a helyről, amelyben él. De ez az illeszkedés nem maradéktalan.

„Tudósnak lenni” – vallja Szilágyi – „annyi, mint túlhaladottá válni”. Ez az erős és rendkívül vonzó hagyomány elsősorban arra áll, amit kemény tudománynak neveztem. Ezt a kifejezést általában a természettudományokra alkalmazzák, de érintkezik Szilágyi kutatási módszereivel is, s úgy tűnik nekem, hogy a szó szigorú értelmében tulajdonképpen ezt érti tudományon, vagy legalábbis azon a minimumon,

amelynek hiányában valaki tudós voltát feladja. Tárgyi emlékek halmazával dolgozik, melynek korát és eredetét a történelmi forrásoknak, s igen gyakran még a lelőhely ismeretének is a híján kell meghatározni. Sorozatokat kell képeznie és különböző megfontolások alapján ezeket hatásokhoz, iskolákhoz, műhelyekhez, nemzedékekhez és mesterekhez rendelnie. E búvárkodásban gyakran a természettudomány megállapításainak is szerepe van, de az objektum empirikus vizsgálatának, a tüzetes összehasonlításnak és a kvantifikálható adatoknak mindenképp. Ismernie kell az analóg tárgyak teljes körét a világ minden múzeumában és egyéb gyűjteményében, s napra készen kell tájékozódnia az irodalomban. S mindennek ismeretében tisztában kell lennie azzal is, hogy új leletek – akár a földből, akár a múzeumok raktáraiból előkerülve – szétbonthatnak és összekapcsolhatnak addig összetartozónak tekintett vagy külön tartott sorozatokat. Minden állításnak hangsúlyozni kell az ideiglenes jellegét, s számolni kell azzal, hogy a végső igazság megismerhetetlen. Ez a vizsgált tárgyból magából és a kijelölt feladatból egyaránt következő probabilitizmus (tehát az az ismeretelméleti meggyőződés, amely csak valószínűséget enged meg és kételkedik a biztos tudás elérhetőségében) paradox módon keményebbé és szigorúbbá teszi Szilágyi tudományterületét, mint a humán tudományok megannyi más ágazatát. Ugyanakkor – nem kevésbé paradox módon – a végtelen feladat immanens lezárt-ságot kölcsönöz neki, amely célját önmagában hordozza.

Mivel a fő teendő a vázafestmények attribúciója, e régészetben belüli művészet-történeti feladathoz elengedhetetlenül hozzátartozik a művészi érzék. A szem, a minőségérzék, a kritikai érzék, az esztétikai intuíció. Szilágyi elemzései teli vannak nemcsak szabatos, hanem bámulatosan finom megfigyelésekkel is. Ő azonban ezekkel a metatudomány szintjén nem foglalkozik. Úgy látszik, a tudományos munkához szükséges képességekként evidensnek tartja őket.

Máshol keresi a szigorú ténytudomány ellenpontját. Míg emez magyarázattal szolgál pozitív adatok elrendezésére, az utóbbi egy idegen kultúra megértésére törekszik, s miközben gazdagítja önmegértésünket, abból indul ki. A magyarázatnak és a megértésnek nem ugyanaz az elméleti háttere. Az előbbié az objektív stílustörténeti szemlélet a korstílustól az egyéni stílusokig. Az aprólékos megfigyelések, „a szinte groteszknak ható részletes tárgyleírás” szolgálják az attribúciót, ahogyan azt Giovanni Morelli még a XIX. században megalapozta és G. D. Beazley – Szilágyi másik mestere Kerényi mellett – az athéni vázafestészetre alkalmazta.

A szaktudás egyesítése az emberi lét aktuális kérdéseivel azonban más háttér előtt történik. Itt más a funkciója a túlhaladottá válásnak. Nem a tudás felhalmozódásának, a horizont tágulásának végtelen progresszusa érvényteleníti a korábbi tudást, hanem a tradíció elsajátításának, s minden értelmezésnek a történelmisége vázol fel minduntalan új horizontokat. Az objektív stílustörténetet a hermeneutika váltja fel.

Szilágyi tanulmányainak – és ez talán nem teljesen vág egybe önképével – mindig van egy ezoterikus, a tudós közösség beavatottjainak szóló, és legtöbbször egy exoterikus olvasata, s a kettő horizontja nem föltétlenül azonos. Nem nehéz ez utóbbit lehorgonyozni. Ha azt keressük, hogy Szilágyi az általa kutatott hagyományban milyen aktuális igazságot talált (de éppily joggal lehetne fordítva is mondani: ha azt

keressük, hogy Szilágyi milyen aktuális igazság jegyében választotta az általa kutatott hagyományt), akkor két fő motívumát kell mozgósítanunk. Az egyik az akkulturáció, a másik az egységes művészet.

Az akkulturáció a kultúrák érintkezésében bekövetkező folyamat. Az egyik kultúra megváltozik a másik hatására, befogadja ösztönzéseit, szellemét, ízlését. Ez történik fél évezred folyamán az etruszk kultúra hellenizálódásával, s ezt modellálja az a szűk egy évszázad, amikor a görög kerámiák importjának hatására azok stílusa egyeduralgódóvá vált Etruriában.

Mivel már jellemeztem azt az akríbiának is nevezhető tudományos műgondot, amellyel Szilágyi tárgyát feldolgozza, remélhetőleg nem tűnik túl nagy ugrásnak, ha most megkockáztatom, hogy ez a modell számára rendkívül széles jelentéssel bír. Hármás értelemben: megmutatja az európai szellem genesisének egy pontját, utal ugyanennek a szellemnek több mint két és fél ezredéves történetére, s végül az ókortudatás perspektíváján keresztül még egy igazán váratlan helyen is föltűnik, nevezetesen a haza vagy haladás klasszikus magyar vitájában.

Egy másik kultúrából saját szellemi hagyományt teremteni: ezt a rómaiaktól szoktuk eredeztetni. Egy vékony ágon hasonló döntést mutat ki Szilágyi az etruszkoknál, merthogy döntésről van szó: nyitva állt volna a korinthisai mellett az orientalizáló (egyébként szintén görög) ízlés átvétele. A domináns kultúra nem erőszakos, hanem a békés kereskedelem közvetíti – messze van még az etruszkok hatalmának megtörése előbb a görögök, majd a rómaiak által. Továbbá az akkulturáció nem jelent passzív átvételt, hanem kreatív áthasonítás, s nem is egyirányú folyamat, hanem mindig visszahatás is. Nemcsak hellenizálódás van, hanem etruszkizálódás is.

Szilágyi számára az ilyen folyamatok jelentik az európai tradíciót. A legfőbb rosszat pedig az akkulturációtól való elzárkózás. Egy pályatársának szavával – aki hasonló, tán aktualizálóbb szellemben a másik nagy domináns európai hagyománynak, a zsidó-kereszténynek a zsidó eredetét kutatja –: a „bezárkózás a nemzeti hagyományba”. (Nem is véletlen, hogy Szilágyi Komoróczy Géza hasonló című könyvéről nagy kritikát írt.)

S ez máris elvezet a magyar ókortudomány kérdéséhez. Szilágyi olyan tárgyat választott életműve fő területévé, amelynek nincs közvetlen magyar vonatkozása, s múzeumainkban is csak néhány edény képviseli. Ezzel is, de cikkek sorában explicit módon is kifejezésre juttatja a nemzeti öncélúság, az önkorlátozó magyar célú tudomány elutasítását. Vagyis a tudomány területén is az akkulturáció pártját fogja – ezzel szolgálván a magyar tudományt.

Az egységes művészetről most már röviden. Legnyilvánvalóbban az antik hamisításokról szóló mesteri tanulmányában világlik ki, de másutt is nyilvánvaló, hogy Szilágyi az antik vázafestészetet modern esztétikai tapasztalatként (is) számba veszi, összefüggésbe hozza a mai művészettel, mert „úgy kell szemlélni és élvezni tudni az antik műalkotásokat, mintha ma keletkeztek volna”. Ennek megvitatása messzire vezetne (meg is tettem már egyszer). Szilágyi János György friss szellemét mindenesetre mi sem mutatja inkább, mint hogy az ókortudomány megszentelt csarnokaiba elfogulatlanul meghívja mondjuk Pauer Gyulát vagy Weöres Sándort.